

प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम - २०१२

भाषेतर विषय : भाग - २

इयत्ता ६ वी ते ८ वी

विषय : कार्यानुभव

प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम - २०१२

भाषेतर विषय : भाग - २

इयत्ता ६ वी ते ८ वी

विषय : कार्यानुभव

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	पृष्ठ क्र.
१)	प्रस्तावना २६७
२)	कार्यानुभव विषयाची ठळक उद्दिष्टे (इयत्ता १ ली ते ८ वी) २६९
३)	कार्यानुभव विषयाची सामान्य उद्दिष्टे (इयत्ता १ ली ते ८ वी) २७०
४)	कार्यानुभव अभ्यासक्रम : स्वरूप (इयत्ता १ ली ते ८ वी) २७१
५)	सामान्य उद्दिष्टे (इयत्ता ६ वी ते ८ वी) २७२
६)	अध्ययननिष्पत्ती (इयत्ता ६ वी ते ८ वी) २७३
७)	उपक्रमांचे स्वरूप (इयत्ता ६ वी ते ८ वी) २७५
अ)	गरजाधिष्ठित उपक्रम (इयत्ता ६ वी ते ८ वी) २७९
ब)	अभिरुची पूरक उपक्रम (इयत्ता ६ वी ते ८ वी) २८६
क)	कौशल्याधिष्ठित उपक्रम (इयत्ता ६ वी ते ८ वी) २८८
८)	ऐच्छिक उपक्रम
(अ)	उत्पादक क्षेत्रे २९०
(१)	अन्न २९०
(२)	वस्त्र २९८
(३)	निवारा ३०३
(ब)	तंत्रज्ञान क्षेत्रे ३०९
(क)	इतर क्षेत्रे ३३८
९)	मूल्यमापन निर्देश ३५२

प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम - २०१२

इयत्ता ६ वी ते ८ वी

विषय - कार्यानुभव

प्रस्तावना :

विविध कार्यातून, कृतीतून आपले जीवन स्थिर, समृद्ध व आनंददायी करणे हे मानवाचे जीवनविषयक कर्तव्य समजले जाते. नवनिर्मिती करणे हा मानवाचा स्थायीभाव आहे. आपल्या गरजापूर्तीसाठी विविध प्रकारच्या कार्याला ज्ञानाची व कौशल्याची जोड देऊन जीवन अधिकाधिक समृद्ध करण्याकडे मानव प्रगतीची वाटचाल करीत आहे. दैनंदिन जीवनात कार्याला कौशल्यविकासाची व विविध कल्पना-आविष्काराची जोड मिळाली तर ते कार्य अधिकाधिक अर्थपूर्ण होत जाते, हे लक्षात घेता कार्याचे महत्त्व वाढले आहे.

कार्यसंस्कृती हे जीवनाचे तसेच ज्ञाननिर्मितीचे अभिन्न अंग बनले तरच मानवाचा सर्वांगीण विकास सहजसाध्य होत जातो. हे लक्षात घेता शालेय अभ्यासक्रमात कार्यानुभवाचे महत्त्व अनन्यसाधारण असे आहे. कार्यकेंद्रित शिक्षणाचा पाया अधिकाधिक समृद्ध करण्यासाठी विद्यार्थ्यांचे चिकित्सक विचार, सर्जनशीलता, कार्यप्रेरणा, सौंदर्याभिरुची, संज्ञापन कौशल्ये, उद्यमशीलता व सामाजिक जबाबदारी यांचा परिपोष होत जाणे आवश्यक आहे. कार्यानुभव विषयाचा पाया हा कृतिकेंद्रित शिक्षणावर आधारित आहे. विद्यार्थी केंद्रित शिक्षण व कृतिप्रधानता ही या अभ्यासक्रमाची वैशिष्ट्ये आहेत.

या विषयाच्या अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना करताना प्रामुख्याने 'कृतिकेंद्रित शिक्षण' या संकल्पनेवर भर दिला आहे. बौद्धिक, भावनिक, शारीरिक विकासाला कौशल्यविकासाची साथ मिळाल्यामुळे सर्वांगीण विकासाला अर्थ प्राप्त करून देण्याचे कार्य या विषयाच्या माध्यमातून केले जाईल, अशा अध्ययन अनुभवांची योजना या विषयाच्या माध्यमातून करण्यात आली आहे.

विद्यार्थी हा ज्ञाननिर्माता व्हावा व तो अध्ययनाच्या प्रक्रियेत जास्तीत जास्त कार्यमग्न राहावा याकरिता बदलत्या सामाजिक, आर्थिक, भौतिक परिस्थितीचा विचार करून विविध विषयांतील नवनवीन दिशा व त्यांचे कार्यजगत लक्षात घेऊन विविध उपक्रमांची योजना केली आहे. जागतिक व राष्ट्रीय आव्हानांना सामोरे जाण्याचे सामर्थ्य विद्यार्थ्यांच्या अंगी यावे याकरिता नवनवीन क्षेत्रांचा समावेश या अभ्यासक्रमात केला आहे. शालेय शिक्षण अभ्यासक्रमात कार्यानुभव हा विषय इयत्ता पहिलीपासून इयत्ता दहावीपर्यंत अनिवार्य विषय म्हणून अंतर्भूत करण्यात आला आहे.

कार्यानुभव विषयाच्या अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना करताना राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००५, नॅशनल फोकस ग्रुप, एनसीईआरटीचा अभ्यासक्रम, राज्य अभ्यासक्रम आराखडा २०१० आणि आरटीई विधेयक २००९ यांतील शिफारशींचा विचार करून विविध नवीन क्षेत्रांतील पायाभूत कौशल्येनिर्मिती व विकसनाची संधी विद्यार्थ्यांना उपलब्ध करून देण्यात आली आहे. आवश्यक अशा पायाभूत विकसनाकरिता अनिवार्य घटक व

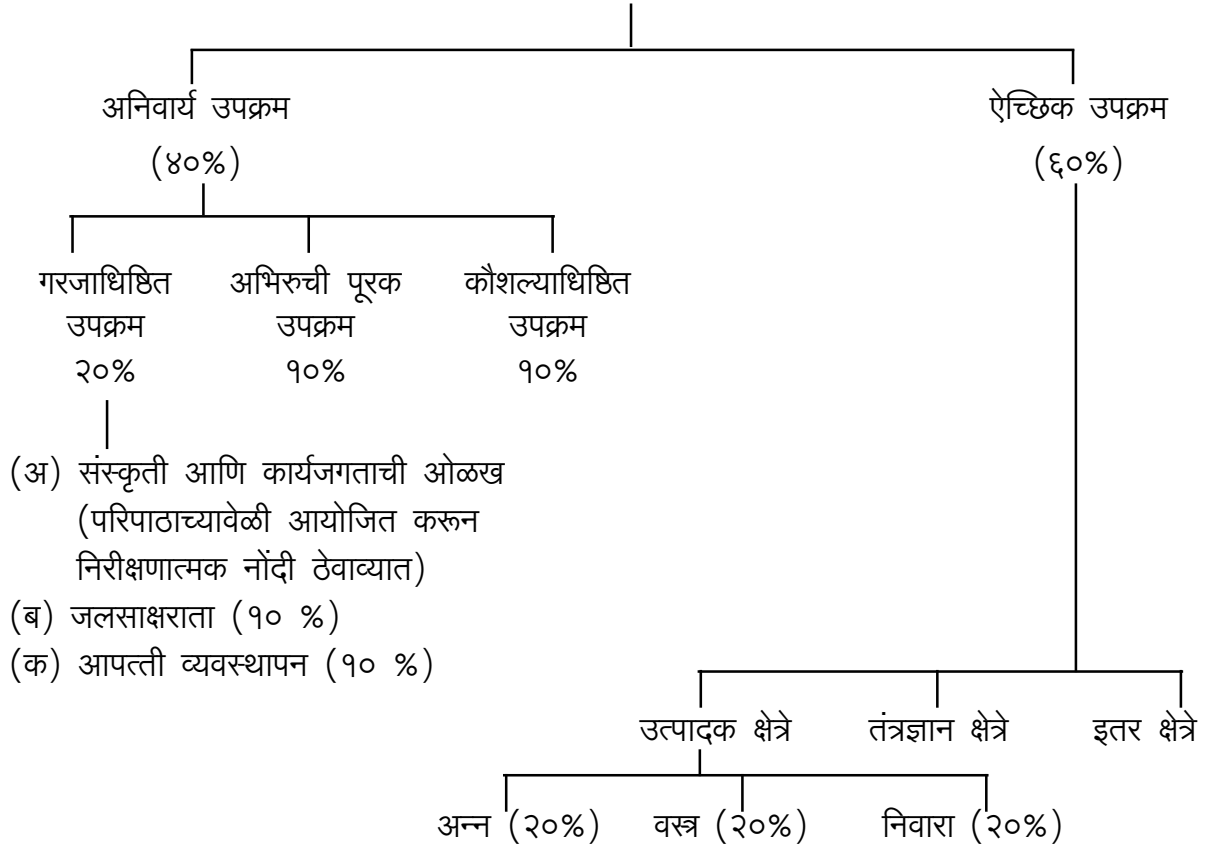
प्रा. शि. अभ्यासक्रम २०१२ : भाषेतर विषय : भाग - २ : इयत्ता ६ वी ते ८ वी : कार्यानुभव : (२६७)

स्थानिक परिस्थिती, अभिरुची आणि गरज यांचा विचार करून उद्योजकतेची पायाभरणी होण्याकरिता ऐच्छिक उपक्रमांद्वारे उत्पादक उपक्रम व तंत्रज्ञानविषयक उपक्रमांची रचना करण्यात आली आहे. तंत्रज्ञान क्षेत्रामध्ये माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञान या विषयाचा ऐच्छिक उपक्रम म्हणून समवेश हे या अभ्यासक्रमाचे खास वैशिष्ट्य होय.

कार्यानुभव विषयातील विविधतेचे व उपक्रमांचे अनन्यसाधारण महत्त्व लक्षात घेऊन इयत्ता पहिली ते आठवीचा अभ्यासक्रम तयार करण्यात आला त्यातील विविध क्षेत्रे जीवनाशी संबंधित असून त्यात नवनवीन घटकांचा समावेश करण्यात आला. त्यामुळे ऐच्छिक घटकांची निवड करण्यास भरपूर वाव आहे. अन्न, वस्त्र, निवारा या मानवाच्या प्राथमिक गरजा केंद्रस्थानी ठेवून त्यांच्याशी संबंधित घटक विचारात घेतले आहेत. विषयनिहाय धोरणात्मक शिफारशींशी सुसंगतता राखून प्रत्येक घटकाचा अभ्यासक्रम तयार करण्यात आला आहे. शिक्षणप्रक्रियेतील सर्व घटकांसाठी तो स्वागतार्ह ठरेल अशी अपेक्षा आहे.

कार्यानुभव अभ्यासक्रम उपक्रमनिहाय भारांश

(इयत्ता १ली ते ८वी)

- उपरोक्त उपक्रम निहाय भारांश सर्वसाधारणपणे दिलेला आहे. स्थानिक परिस्थिती व उपलब्ध साधन सुविधा यांचा विचार करून यात आवश्यकतेनुसार बदल करता येईल. तथापि कार्यानुभव विषयासाठी निर्धारित केलेल्या तासिकांमध्ये बदल करता येणार नाही.

प्रा. शि. अभ्यासक्रम २०१२ : भाषेतर विषय : भाग - २ : इयत्ता ६ वी ते ८ वी : कार्यानुभव : (२६८)

कार्यानुभव विषयाची ठळक उद्दिष्टे

इयत्ता १ ली ते ८ वी

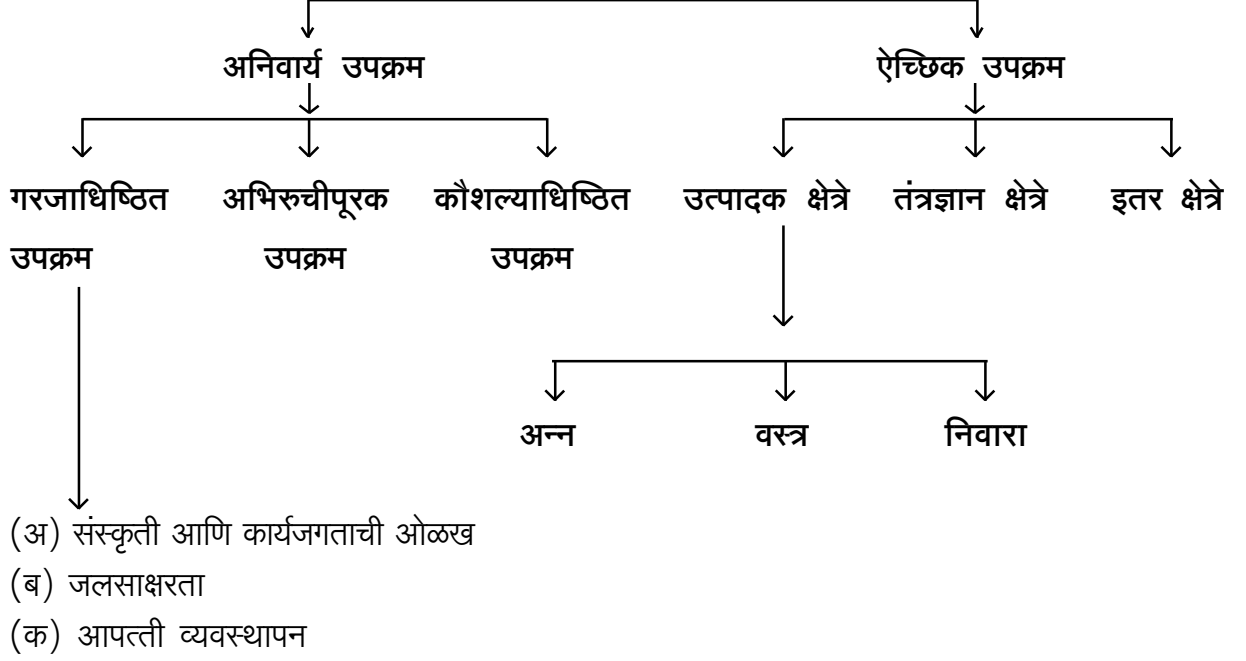
- १) **श्रमप्रतिष्ठा :**
श्रम आणि कौशल्ये यांवर आधारित कामे करणे, तसेच श्रमजीवी लोकांबद्दल आदराची भावना ठेवून त्यांचा सन्मान करणे.
- २) **उद्योजकतेचे शिक्षण :**
विद्यार्थ्यांमध्ये उद्योजकतेविषयी असलेल्या सुप्त गुणांचा विकास करणे, तसेच उपजत असलेल्या गुणांना वाव देऊन उद्योजकतेविषयीचे आवश्यक ज्ञान देणे.
- ३) **जीवनक्षमता विकसित करणारी कौशल्ये :**
विद्यार्थ्यांच्या गरजा व समस्या यांच्याशी निगडित उपक्रमांद्वारे निरोगी व आनंदमय जीवन जगण्यासाठी कौशल्ये विकसित करण्यास मदत करणे.
- ४) **समाजोपयोगिता व कार्यजगत यांचे समन्वेषण :**
कार्यानुभवातील उपक्रमांतून समाजातील उद्योगमूलक कार्याची ओळख करून घेण्याची संधी प्राप्त करून देणे आणि समाजविकासनासाठी त्यांचा उपयोग करण्याची क्षमता निर्माण करणे.
- ५) **कार्यातील स्वभूमिकेची समज :**
विविध उपक्रमांतील कार्यनिश्चितीनंतर, त्या कार्यातील स्वभूमिका समजावून घेऊन त्यातील कार्यकारणभाव, शास्त्रीय तत्त्वे व क्रमवारिता यांची माहिती घेणे.
- ६) **अर्थोत्पादन क्षमता :**
उत्पादक उपक्रमाचा सराव करत असताना, विद्यार्थ्यांमध्ये उत्पादनास आवश्यक अशी प्राथमिक कौशल्ये निर्माण करणे व शक्य तेथे प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष स्वरूपात मर्यादित अर्थोत्पादन करण्याची क्षमता निर्माण करणे.
- ७) **कार्यकौशल्य विकास :**
उत्पादक कार्यातील सुबकता, अचूकता, आकर्षकता, गती, निर्मिती, प्रदर्शन व विक्री यांबाबतची कौशल्ये विकसित करणे.
- ८) **कार्यसंस्कृतीचे जतन व संवर्धन :**
परिसरातील विविध कार्याची ओळख करून घेणे, सामाजिक रूढी, परंपरा आणि प्रथा यांच्यामागील कार्याची ओळख करून घेणे, कार्यकारणभाव जाणून त्यांचे जतन व संवर्धन करण्यास मदत करणे.
- ९) **अनिवार्य उपक्रम :**
सर्व शाळांमध्ये उपक्रमांच्या बाबतीत एकसूत्रीपणा आणण्यासाठी व विद्यार्थ्यांमध्ये समाजोपयोगी कार्याची वृत्ती जोपासण्यासाठी अनिवार्य उपक्रमांची योजना करणे.
- १०) **कार्यानुभवातून पर्यावरणाची जाणीव :**
अनिवार्य उपक्रमांतून तसेच उत्पादक उपक्रमांतून पर्यावरण संरक्षण व संवर्धन यांची जाणीव निर्माण करणे.

प्रा. शि. अभ्यासक्रम २०१२ : भाषेतर विषय : भाग - २ : इयत्ता ६ वी ते ८ वी : कार्यानुभव : (२६९)

कार्यानुभव विषयाची सामान्य उद्दिष्टे इयत्ता १ ली ते ८ वी

- (१) आधुनिक तंत्रज्ञान, राष्ट्रीय परंपरा, संस्कृती यांचा समन्वय साधण्याची आवश्यकता समजून घेणे.
- (२) स्थानिक, वैश्विक व मुक्त व्यवस्था यांचा होणारा सकारात्मक व नकारात्मक प्रभाव जाणून घेणे.
- (३) नैसर्गिक, सामाजिक व मानवी आंतरप्रक्रियेची जाणीव निर्माण करणे.
- (४) मानवी जीवनातील ताणतणाव, ते दूर करण्याचे मार्ग व त्यांची साधने जाणून घेणे.
- (५) दैनंदिन जीवनातील माहितीचे आकलन व उपयोजन करून निश्चित दिशा विकसित करणे.
- (६) नैतिक, सामाजिक व राष्ट्रीय मूल्यांभोवती गुण केंद्रिभूत करून समाजाला उपयोगी नागरिक घडविणे.
- (७) पूर्व व्यावसायिक व व्यावसायिक कौशल्ये विकसित करणे.
- (८) आधुनिक तंत्रज्ञान व मानवी कार्यक्षमता या एकमेकांस पूरक राहतील याची जाणीव निर्माण करणे.
- (९) दृक्श्राव्य कलांच्या सादरीकरणातून सृजनशीलता व स्वप्रकटीकरण क्षमता जोपासणे.
- (१०) सार्वजनिक साधनसंपत्तीची जपणूक करणे.

कार्यानुभव अभ्यासक्रम : स्वरूप
इयत्ता १ ली ते ८ वी (सर्वसाधारण)

सामान्य उद्दिष्टे इयत्ता ६ वी ते ८ वी

- (१) नैसर्गिक आणि सामाजिक आंतरप्रक्रियेची जाणीव निर्माण करणे.
- (२) पर्यावरणविषयक समस्या, त्या दूर करण्याचे मार्ग व त्याची साधने जाणून घेऊन पर्यावरणाचे संरक्षण करणे.
- (३) आधुनिक तंत्रज्ञान आणि राष्ट्रीय परंपरा व संस्कृती यांची सांगड घालण्याची आवश्यकता समजून घेणे.
- (४) जागतिकीकरण, उदारीकरण आणि स्थानिकीकरण यांचा राष्ट्रावर होणारा सकारात्मक व नकारात्मक परिणाम समजावून घेणे.
- (५) वैयक्तिक, सामाजिक, नैतिक, राष्ट्रीय आणि आध्यात्मिक मूल्यांभोवती गुण केंद्रीभूत करून समाजाला उपयुक्त तसेच जीवनाला दिशा व अर्थ देणारा माणूस घडविणे.
- (६) माहिती किंवा तात्त्विक ज्ञानावर प्रक्रिया करण्याची क्षमता वाढविण्यापेक्षा माहितीचे आकलन व उपयोजन करून घेऊन मर्मदृष्टी विकसित करणे.
- (७) स्वेच्छेने अधिक काम करणे, उद्योजकता, श्रमप्रतिष्ठा यांसारखी मूल्ये रुजविणे.
- (८) उत्पादकतेमध्ये वाढ, कार्यसाफल्य आणि अर्थोत्पादनासाठी पूर्वव्यावसायिक आणि व्यावसायिक कौशल्ये विकसित करणे.

अध्ययननिष्पत्ती

इयत्ता ६ वी ते ८ वी

अ) ज्ञान आणि आकलन

- १) विद्यार्थ्यांना आपल्या कुटुंबाच्या आणि समाजाच्या अन्न, आरोग्य, कपडे, निवारा, करमणूक आणि समाजसेवा यांबाबतच्या गरजा ओळखण्यास मदत करतो.
- २) विद्यार्थ्यांना सभोवतालच्या परिसरातील उत्पादक उपक्रमांची ओळख करून देणे.
- ३) विद्यार्थ्यांना स्वतःच्या ज्ञानाचा विविध प्रकारच्या कामांतील शास्त्रीय तत्त्वे आणि तंत्रज्ञानाच्या तत्त्वांशी संबंध जोडता येणे.
- ४) विद्यार्थ्यांना विविध साधने/साहित्य व कच्चा माल यांची ओळख करून घेऊन त्यांचा आत्मविश्वासाने शास्त्रीयदृष्ट्या उपयोग करता येणे.

ब) कौशल्ये :

- १) विद्यार्थ्यांच्या दैनंदिन गरजा तसेच वैयक्तिक, कौटुंबिक व सामाजिक गरजांच्या पूर्तीसाठी, कार्यानुभवाच्या उपक्रमात गुंतवून घेण्याची क्षमता विकसित करणे.
- २) विद्यार्थ्यांनी उत्पादनप्रक्रियेत सहभागी होऊन उत्तम प्रतीची कार्यकौशल्ये विकसित करणे.
- ३) विद्यार्थ्यांनी शिकत असताना अर्थोत्पादन करण्यासाठी त्यांची उत्पादन क्षमता विकसित करणे.
- ४) विद्यार्थ्यांनी काम करत असताना समस्या निराकरण पद्धतीचा वापर करणे.

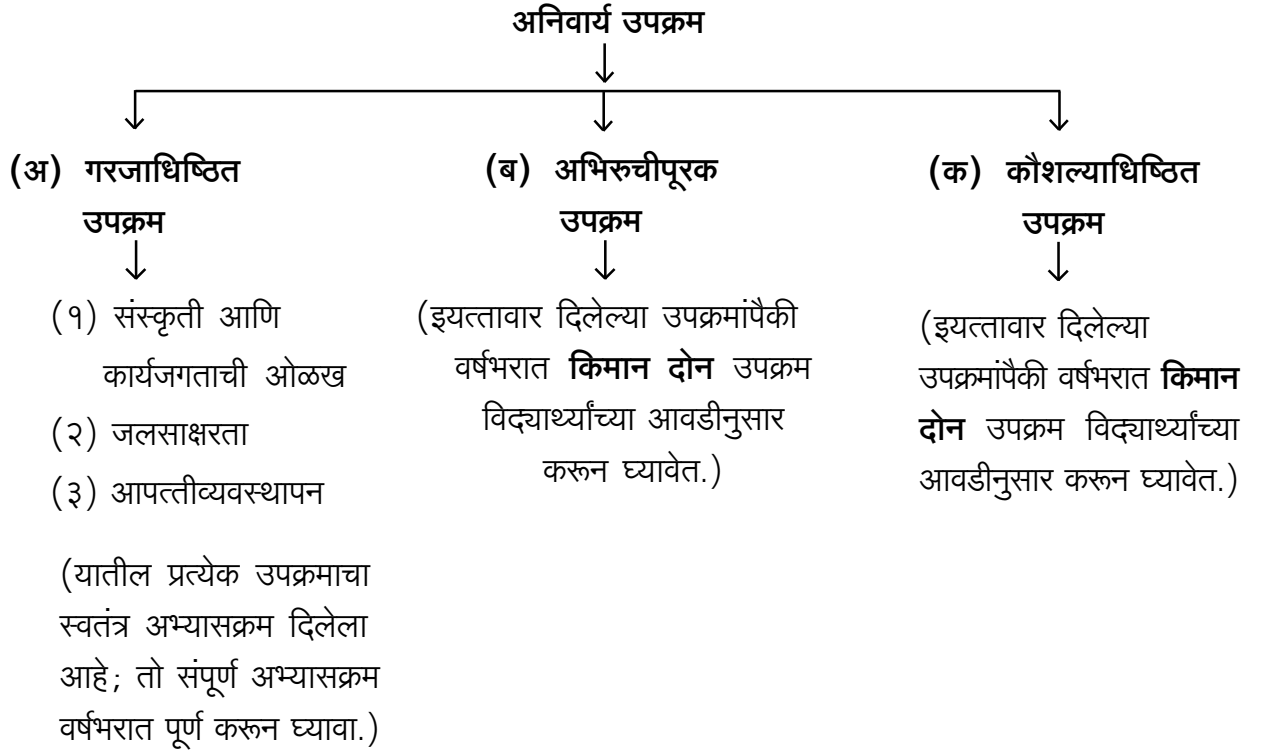
क) अभिवृत्ती आणि मूल्ये :

- १) विद्यार्थ्यांमध्ये आत्मनिर्भरता, आंतरसामंजस्य, सहकार्य, सांघिक काम, सहानुभूती आणि सहनशीलता यासारख्या अपेक्षित सामाजिक गुणांमधून श्रमप्रतिष्ठेची जाणीव निर्माण करणे.
- २) विद्यार्थ्यांमध्ये नियमितपणा, वक्तशीरपणा, शिस्तप्रियता, प्रामाणिकपणा, तत्परता, उत्तमोत्तम गोष्टींची आवड, कामावर निष्ठा अशा प्रकारच्या गुणांमधून योग्य कार्यमूल्ये आणि सवयी यांचा विकास करणे.
- ३) विद्यार्थ्यांमध्ये कर्तव्यनिष्ठा आणि सामाजिक बांधीलकी यांमधून पर्यावरणाबाबत सखोल जाणीव निर्माण करणे.
- ४) विद्यार्थ्यांमध्ये कार्यजगतात प्रवेश करण्यासाठी तयारी करणे किंवा माध्यमिक स्तरावर पूर्वव्यावसायिक अभ्यासक्रमाकडे कल निर्माण करणे.
- ५) विद्यार्थ्यांमध्ये विविध तंत्रज्ञानातील तत्त्वे सर्वांगाने समजून घेण्यासाठी अभिरुची निर्माण करणे.

उपक्रमांचे स्वरूप इयत्ता ६ वी ते ८ वी

कार्यानुभव विषयात प्रमुख दोन प्रकारच्या उपक्रमांचा समावेश केलेला आहे. (१) अनिवार्य उपक्रम (२) ऐच्छिक उपक्रम.

१) **अनिवार्य उपक्रम** : या उपक्रमातील सर्व उपक्रम शाळांनी कार्यान्वित करणे बंधनकारक आहे.

२) ऐच्छिक उपक्रम : (इयत्ता ५ वी ते ८ वी)

या उपक्रमांतर्गत दिलेल्या तीन मुख्य क्षेत्रांपैकी कोणत्याही एका क्षेत्राची निवड करावी. उत्पादक क्षेत्राची निवड केल्यास अन्न, वस्त्र, निवारा या उपक्षेत्रांतून प्रत्येकी एका उपक्रमाची निवड अनिवार्य आहे म्हणजे उत्पादक क्षेत्रात तीन उपक्रम वर्षभरात पूर्ण करून घ्यावेत. उपलब्ध साधन सुविधा व विद्यार्थ्यांची आवड व गरज लक्षात घ्यावी.

■ ऐच्छिक उपक्रम

(अ) उत्पादक क्षेत्रे

- (१) अन्न : १.१ परसातील बागकाम
१.२ सुलभशेती
१.३ फळप्रक्रिया
१.४ मत्स्यव्यवसाय
१.५ खाद्यपदार्थ निर्मिती
- (२) वस्त्र : २.१ वस्त्रनिर्मिती
२.२ शिवणकाम, भरतकाम, विणकाम
२.३ बाहुलीकाम
२.४ काथ्याचे विणकाम
- (३) निवारा : ३.१ मातकाम
३.२ बांबूकाम व वेतकाम
३.३ फुलझाडांची व शोभिवंत झाडांची लागवड
३.४ लाकूडकाम (इ. ६वी ते ८वी)
३.५ कागदकाम/पुठ्ठाकाम, पुस्तकबांधणी (इ. ६वी ते ८वी)

(ब) तंत्रज्ञान क्षेत्रे

- (१) माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञान (इ. १ली ते ८वी)
(२) इलेक्ट्रॉनिक्सची ओळख (इ. ६वी ते ८वी)
(३) विद्युत उपकरणे (इ. ६वी ते ८वी)
(४) फ्रेटवर्क (इ. ६वी ते ८वी)
(५) प्लंबिंग व सॅनेटरी (इ. ६वी ते ८वी)
(६) लेदर टेक्नॉलॉजी (इ. ६वी ते ८वी)
(७) सायकलची निगा व दुरुस्ती (इ. ६वी ते ८वी)
(८) स्क्रीन प्रिंटिंग (इ. ६वी ते ८वी)

क) इतर क्षेत्रे

- (१) शेतीपूरक व्यवसाय (पशुपक्षी संवर्धन)
- (२) बेकरी व कन्फेक्शनरी
- (३) सौंदर्यप्रसाधन कला
- (४) वाणिज्य व व्यवसाय सेवा
- (५) आभूषण कला
- (६) ऊर्जासाधने

या शिवाय स्थानिक परिस्थिती आणि उपलब्ध साधनसुविधा विचारात घेऊन नवीन क्षेत्रांची निवड करता येईल. याकरिता नवीन क्षेत्राचा अभ्यासक्रम तयार करून महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, (विद्या परिषद) पुणे यांची मान्यता घ्यावी.

टीप : महाराष्ट्र राज्य स्काऊट गाईड या संस्थेने तयार केलेला कब/बुलबुल आणि स्काऊट/गाईड या विषयाचा अभ्यासक्रम स्वतंत्र दिलेला आहे.
प्रत्येक शाळेत किमान एक बालवीर/वीरबाला पथक असावे.

स्काऊट / गाईड

इयत्ता ५ वी ते ८ वी

स्काऊट/गाईड : प्रवेश

- १) संक्षिप्त माहिती
- २) इतिहास
- ३) नियम व वचन
- ४) ध्येय, वंदन, हस्तांदोलन
- ५) सत्कृत्य
- ६) गणवेश
- ७) ध्वज
- ८) प्रार्थना, झेंडागीत, राष्ट्रगीत
- ९) मेळावा
- १०) वचन विधी समारंभ

स्काऊट/गाईड : प्रथम सोपान

- १) विषयप्रवेश
- २) आरोग्याचे नियम
- ३) शिट्टीच्या व हाताच्या खुणा
- ४) मागाच्या खुणा
- ५) दोरीची टोके शेवटणे
- ६) गाठी
- ७) खेळ
- ८) साधी कवायत
- ९) प्रथमोपचार
- १०) संघसभा/ संघसहल
- ११) गॅझेटस्/हस्तकला
- १२) सेवा/स्वच्छता प्रकल्प
- १३) निसर्ग अभ्यास प्रकल्प
- १४) शेकोटी

स्काऊट/गाईड : द्वितीय सोपान

- १) पायोनिअरिंग
- २) अग्नी पेटवणे
- ३) स्वयंपाक
- ४) होकायंत्र
- ५) प्रथमोपचार
- ६) सद्वर्तन
- ७) अंदाज
- ८) खेळ
- ९) संदेशन
- १०) प्रार्थना
- ११) प्रावीण्य पदके

स्काऊट/गाईड : तृतीय सोपान

- १) शिबिर विद्या प्रात्यक्षिक
- २) प्रावीण्य पदक
- ३) अंदाज
- ४) प्रथमोपचार
- ५) नकाशा
- ६) शिबिर/सहल/स्वयंपाक
- ७) संघ मोहीम आखणी
- ८) संदेशन
- ९) चर्चा व संभाषण
- १०) चळवळीचा इतिहास
- ११) राज्य पुरस्कार

(अ) गरजाधिष्ठित उपक्रम

(१) संस्कृती व कार्यजगताची ओळख.

सर्वसाधारणपणे समाजघटकांचे आचारविचार, रीतीरिवाज, परंपरा यांचे एकत्रीकरण म्हणजे संस्कृती होय. ती संस्कृती राष्ट्राच्या नावाने ओळखली जाते. उदा. आपल्या देशाची संस्कृती ही 'भारतीय संस्कृती' म्हणून ओळखली जाते. प्रत्येक भारतीय नागरिक हा भारतीय संस्कृतीचा प्रतिनिधी म्हणून ओळखला जावा यासाठी आधी कुटुंबातून व नंतर शाळेतून सुयोग्य संस्कारांद्वारे प्रत्येक विद्यार्थ्याला संस्कृतीची ओळख करून द्यायला हवी.

या विशिष्ट हेतूने 'संस्कृती व कार्यजगताची ओळख' या उपक्रमाचा समावेश कार्यानुभव विषयात केला आहे. त्याची अंमलबजावणी दैनंदिन परिपाठाच्या वेळी करावी.

उद्दिष्टे

- (१) स्थानिक व राष्ट्रीय सांस्कृतिक कार्यजगताची ओळख करून घेणे.
- (२) आधुनिक तंत्रज्ञानाशी राष्ट्रीय परंपरा व संस्कृती यांची सांगड घालणे.
- (३) स्थानिक पर्यावरणाची माहिती करून घेणे.
- (४) श्रमप्रतिष्ठा, सहकार्य, प्रामाणिकपणा, सत्यप्रियता, वक्तशीरपणा, स्वाभिमान इत्यादी इष्ट मूल्ये रुजवणे व ती विकसित करणे.
- (५) स्वच्छता व आरोग्यविषयक सवयी यांचे संवर्धन करणे.

इयत्ता ६ वी

- (१) स्वच्छताविषयक सूचनांचे फलक तयार करणे.
- (२) आपल्या जिल्ह्यातील औद्योगिक घडामोडी समजून घेणे.
- (३) परिसरातील लघुउद्योगांना भेटी देणे. उद्योजकांचा परिचय करून मुलाखत घेणे.
- (४) वृक्षारोपण व वृक्षसंवर्धन करणे.
- (५) विविध महत्त्वाच्या दिनांचे आयोजन करणे.
- (६) पर्यावरणविषयक उपक्रमांचे आयोजन करणे.

इयत्ता ७ वी

- (१) वर्गसजावट स्पर्धेचे आयोजन करणे.
- (२) एखाद्या शैक्षणिक विषयावर चर्चा करणे.
- (३) परिसरातील उद्योजकांच्या मुलाखती घेणे.
- (४) माहितीस्रोत : नीतिकथा व संस्कारकथा-संकलन व सादरीकरण करणे.
- (५) स्थानिक नैसर्गिक साधनसंपत्ती : उपलब्धता व विनियोग समजून घेणे.
- (६) थोर पुरुषांची कार्ये, तत्त्वे आणि मूल्ये यांची ओळख करून घेणे.

प्रा. शि. अभ्यासक्रम २०१२ : भाषेतर विषय : भाग - २ : इयत्ता ६ वी ते ८ वी : कार्यानुभव : (२७९)

इयत्ता ८ वी

- (१) ठळक बातम्या, सुविचार, अभिनंदन, शुभेच्छा इत्यादींविषयी फलकलेखन करणे.
- (२) कथालेखन, कथावाचन-कथाकथन सादरीकरण.
- (३) जिल्हास्तरावरील उद्योगांची माहिती मिळवणे.
- (४) उद्योजकांची व्याख्याने आयोजित करणे.
- (५) यशस्वी व्यक्तींच्या आत्मचरित्रांतील उद्बोधक भागाचे प्रकट वाचन करणे.

(२) जलसाक्षरता

जल म्हणजे जीवन. योग्य नियोजनाअभावी पाणी समस्येची परिस्थिती वास्तवात जाणवत आहे. अशा वेळी पाण्याची मूलभूत गरज व त्याची कमतरता यांचा विचार करता 'जलसाक्षरता' या उपक्रमातून पाण्याबद्दल जाणीव व जागृती निर्माण करणे गरजेचे आहे.

पाण्याची एकूण उपलब्धता व लोकसंख्येच्या प्रमाणात त्याचा वापर हे व्यस्त प्रमाण दिवसेंदिवस वाढत आहे. या दृष्टीने विचार करता जलसाक्षरतेचे ज्ञान देणे आवश्यक आहे. पाण्याचे स्रोत, साठवणूक, नियोजन, बचत, पुनर्वापर व स्वच्छता इत्यादींबद्दलच्या जाणीव जागृती निर्माण करणे. विद्यार्थ्यांमध्ये पाण्याविषयी सजगता निर्माण केली तर त्यांचे जीवन सुकर होण्यास मदत होईल.

उद्दिष्टे

- (१) जलसाक्षरतेविषयी आवश्यक ज्ञान, मूल्ये, बांधीलकी, कौशल्य प्राप्त करण्याची संधी देणे.
- (२) जलसाक्षरतेविषयी वर्तनाचे नवीन धडे घालून देणाऱ्या व्यक्ती, समूह व समाज निर्माण करणे.
- (३) पाण्याची गरज व उपलब्धता जाणून घेणे.
- (४) पाणीविषयक समस्या व त्या दूर करण्याचे मार्ग जाणून घेणे.

इयत्ता ६ वी

- (१) शुद्धीकरण व पुनर्वापर
 - सांडपाण्याचा उपयोग
- (२) शेतातील पाणी बचत : महत्त्व व उपाय
 - शेतात होणारा पाणी अपव्यय
- (३) जलदिन-जलकुंभ
- (४) सापशिडी खेळ
- (५) पाण्यासंबंधी कविता
- (६) प्रयोग - पाणी शुद्धीकरण पद्धती.
- (७) आलेख काढणे - (पाऊस, सप्ताह, मासिक, वार्षिक) पर्जन्यमापक
- (८) थेंबार्थेबाने वाया जाणारे पाणी मोजणे
- (९) वाल्मी व तत्सम संस्थेस भेट
- (१०) जलसंस्कार शिबिर, जलमैत्री मंडळ, वॉटर क्लब,

इयत्ता ७ वी

- (१) कुटुंबाची पाण्याची गरज
- (२) पाणी गाळण्याची उपकरणे/साधने.

प्रा. शि. अभ्यासक्रम २०१२ : भाषेतर विषय : भाग - २ : इयत्ता ६ वी ते ८ वी : कार्यानुभव : (२८१)

- (३) पाण्याचे पुनर्भरण
- (४) छतावरील पाण्याचे पुनर्भरण
- (५) तलावाची सफाई
- (६) पाणी मोजण्याची एकके (पाणीसाठा, प्रवाह, खोली)
- (७) दरडोई उपलब्धी
- (८) पिकांकरिता पाण्याची गरज
- (९) सुधारित प्रवाही सिंचन पद्धती
- (१०) वादविवाद स्पर्धा आयोजन - (जलसाक्षरताविषयक)
- (११) जलदिंडी, व्याख्यान आयोजन
- (१२) आपल्या गावाचा भौगोलिक परिस्थितीचा आराखडा तयार करणे आणि त्यातून पाणीसाठ्याची माहिती घेणे.

इयत्ता ८ वी

- (१) पाण्याचा उगम
- (२) जलप्रदूषण
- (३) ठिबक, तुषार सिंचन
- (४) पाणी वहन खर्च
- (५) धरणे
- (६) पाणलोट क्षेत्र
- (७) विहीर व बोअरवेल (विंध्यन विहीर) पुनर्भरण
- (८) जलदिनानिमित्त जलकुंभ, जलदिंडीचे आयोजन,
- (९) जलमाहिती स्रोत, पाणी या विषयावरील संदर्भ पुस्तके वाचणे/जमा करणे.
- (१०) शैक्षणिक सहल-पाण्याच्या उगमस्थानाला भेट (आपल्या गावाला पाणी कोठून मिळते हे अभ्यासणे.)

(३) आपत्ती व्यवस्थापन

प्रस्तावना :

आपत्ती व व्यवस्थापन हे दोन वेगवेगळे शब्द आहेत. व्यवस्थापन हा शब्द शिक्षण, व्यवसाय, उद्योग अशा ठिकाणी ऐकावयास मिळतो. कोणतेही काम तत्परतेने, सुलभ, नीटनेटके होण्यासाठी व्यवस्थापनाची गरज असते. सुनियोजित व्यवस्थापनामुळे श्रम, पैसा व वेळेची बचत होते. आपत्ती म्हणजे संकट किंवा दुर्घटना. आपत्ती केव्हाही सांगून येत नसते. आपत्तीची वेळ, काळ, स्वरूप याविषयी काहीही अंदाज बांधता येत नाही. आपत्तीला रोखणे अथवा आपत्तीचा परिणाम कमी करून मानवी जीवन सुलभ बनवणे हा आपत्ती व्यवस्थापनाचा मूलभूत उद्देश आहे.

आधुनिक काळात आपत्ती व्यवस्थापन हा जागतिक पातळीवरील अभ्यासाचा विषय बनला आहे. आपत्ती व्यवस्थापनासंबंधीची जाणीव व जागृती लहानपणापासूनच होणे आवश्यक आहे. या उद्देशानेच इयत्ता पहिली ते इयत्ता आठवी या प्राथमिक स्तरावर आपत्ती व्यवस्थापनाविषयी जाणीव जागृती करून देणे गरजेचे आहे, ज्यामुळे आपत्तीशी सामना करण्याचे तंत्र विद्यार्थ्यांना प्राप्त होईल.

शैक्षणिक, सामाजिक व आंतरराष्ट्रीय अशा सर्व स्तरांवर आपत्ती व्यवस्थापनाची गरज निर्माण झाली आहे. ज्या राष्ट्राने आपत्तीचे व्यवस्थापन व त्यानुसार कार्यवाही केली आहे, अशी राष्ट्रे आज कितीही मोठी आपत्ती येऊन गेल्यानंतरही समर्थपणे टिकून राहिलेली दिसतात याचे उदाहरण म्हणजे 'जपान' हे राष्ट्र होय. भौगोलिकदृष्ट्या जपान हे भूकंपप्रवण क्षेत्रात मोडणारे राष्ट्र आहे. सतत भूकंप होत असलेल्या या राष्ट्राने पूर्व प्राथमिक, प्राथमिक स्तरांपासून आपत्ती व्यवस्थापनाचे धडे दिलेले असल्यामुळे आज ते राष्ट्र भूकंपासारख्या आपत्तींना तोंड देऊन पुन्हा आपला विकास साधत आहे.

विद्यार्थ्यांचे वय, बौद्धिक क्षमता लक्षात घेऊन आपत्ती व्यवस्थापनविषयक पुढील बाबींची माहिती विद्यार्थ्यांना देणे गरजेचे वाटते.

- (१) आपत्तीची कारणे व परिणाम
- (२) आपत्ती प्रतिबंधक मार्गाची माहिती
- (३) सावधगिरीचा इशारा देण्याच्या विविध पद्धती व त्यांचे कार्य
- (४) पूर्वसूचना मिळाल्यानंतर करावयाची कार्ये
- (५) आपत्तीपासून स्वतःच्या व इतरांच्या बचावाचे कार्य
- (६) इतरांच्या मदत कार्याविषयी व्यवस्थापन
- (७) आपत्तीच्या काळात करावयाच्या व टाळावयाच्या गोष्टींची माहिती देणे.
- (८) आपत्तीच्या वेळी अपेक्षित कृतीची कार्यवाही तसेच प्रात्यक्षिके यांची कार्यवाही.

अशा प्रकारे आपत्ती व्यवस्थापनांच्या माध्यमातून कोणत्याही आपत्तीवर मात करण्याची क्षमता प्राप्त होईल, व आपत्तीवर यशस्वीपणे मात करता येईल.

उद्दिष्टे :

- (१) विविध प्रकारच्या आपत्तीबाबत माहिती देणे.
- (२) आपत्तीची कारणे व त्यावरील उपाययोजनांबाबत माहिती देणे.
- (३) आपत्तीपासून कसा बचाव करता येईल याबाबतची माहिती देणे.
- (४) शालेय शिक्षणामध्ये मिळालेल्या ज्ञानाचा उपयोग समाजाच्या हितासाठी करणे.
- (५) विविध प्रकारच्या आपत्तींशी कशा प्रकारे सामना करता येईल याची जाणीव करून देणे.

आपत्ती व्यवस्थापन - अभ्यासक्रम आराखडा इयत्ता सहावी ते इयत्ता आठवी

इयत्ता	घटक/ उपघटक	व्याप्ती	उपक्रम	अध्ययन निष्पत्ती	शिक्षकांसाठी सूचना
६	नैसर्गिक आपत्ती व्यवस्था- पनाचा परिचय	(१) भूकंप, त्सुनामी फरक अभ्यासणे. (२) नैसर्गिक आपत्ती व्यवस्थापनाचे महत्त्व (३) सार्थीचे आजार (४) दुष्काळ	भूकंप, त्सुनामी विषयी चित्रे, कात्रणे संग्रह करणे. नैसर्गिक आपत्ती व्यवस्थापनाचे एक उदाहरण तयार करणे.	भूकंप व त्सुनामी यामधील फरक ओळखतात व व्यवस्थापनाचे महत्त्व जाणतात. दुष्काळात घ्यावयाची दक्षता व उपाययोजना जाणतो.	भूकंप, त्सुनामी याविषयी कारणे, उपाययोजनेची माहिती द्यावी. व्यवस्थापनाचे महत्त्व उदाहरणाद्वारे स्पष्ट करावे. तसेच विविध सार्थीचे आजार उपाय व दक्षता सांगावी,
७	मानवनिर्मित आपत्ती व्यवस्थापन	(१) अपघात (२) दंगल (३) युद्ध (४) वायुगळती (५) आग (६) गर्दी, चेंगराचेंगरी, धावपळ याविषयीची माहिती, कारणे, उपाययोजना व व्यवस्थापन	(१) मानवनिर्मित आपत्ती चित्रे, चित्रफिती यांचा संग्रह करणे. (२) आपत्तीप्रतिबंधक साधनांची माहिती, चित्रे, वापर याविषयी माहिती संकलित करणे. (३) आपत्ती व्यवस्थापन संदर्भात निबंधस्पर्धा आयोजित करणे. (४) समाजामध्ये सुरक्षिततेसंबंधी घ्यायची काळजी याविषयी जाणीव निर्मिती करणे. उदा. पथनाट्य घोषवाक्य, पोस्टर इ.	मानवनिर्मित आपत्तींचे परिणाम, उपाययोजना याविषयी जाणीव होते.	(१) मानवनिर्मित आपत्तींबाबत घ्यावयाच्या दक्षतेचा तक्ता तयार करून घेणे. (२) अग्निशमन केंद्रास क्षेत्रभेट देऊन तेथील कार्याची माहिती घेऊन संकलित करणे. (३) रस्ता सुरक्षा, वाहतूक नियम तक्ते तयार करून घेणे.

इयत्ता	घटक / उपघटक	व्याप्ती	उपक्रम	अध्ययन निष्पत्ती	शिक्षकांसाठी सूचना
६	(अ) नैसर्गिक व मानवनिर्मित आपत्ती व्यवस्थापन चक्र. (ब) क्षेत्रभेट (क) आपत्ती निवारण कायदा २००५	अ) आपत्ती व्यवस्थापन चक्राचे घटक (१) आपत्ती (२) प्रतिसाद (३) पुनरूत्थान (४) विकास (५) प्रतिबंध (६) सौम्यीकरण (७) पूर्वतयारी (ब) आपत्ती निवारण केंद्रांची माहिती मिळविणे. (क) आपत्ती निवारण कायदा माहिती.	(अ) विविध आपत्ती संदर्भात आपत्तीपूर्व, आपत्तीदरम्यान व आपत्तीनंतरच्या उपाययोजनांचा तक्ता तयार करणे. (ब) उपाययोजनेबद्दल माहिती संग्रहित करणे (प्रकल्प) (क) आपत्ती निवारण केंद्रास भेट देऊन संबंधित अधिकाऱ्यांकडून माहिती मिळविणे व अहवाल तयार करणे.	विविध नैसर्गिक व मानवनिर्मित आपत्तींच्या उपायाबाबत जाणीव होतो.	शिक्षकांनी आपत्तीपूर्व, आपत्तीदरम्यान, आपत्तीनंतरच्या उपाययोजनांची जाणीव व जागृती करावी. आपत्ती निवारण केंद्र क्षेत्रभेटीचा अहवाल तयार करून घ्यावा.

प्रा. शि. अभ्यासक्रम २०१२ : भाषेतर विषय : भाग - २ : इयत्ता ६ वी ते ८ वी : कार्यानुभव : (२८५)

(ब) अभिरुची पूरक उपक्रम इयत्ता ६ वी ते ८ वी

प्रास्ताविक

प्रत्येक विद्यार्थ्यांमध्ये स्वतंत्रपणे भावना, दृष्टिकोन आणि विविध अंगभूत गुण वैशिष्ट्ये असतात. त्या गुणवैशिष्ट्यांना योग्य वळण दिल्यास त्यांच्यामध्ये आत्मविश्वास, सर्जनशीलता, परिसरातील उपलब्ध साधनांच्या पुनर्वापराची क्षमता आणि सौंदर्यदृष्टी या बाबींचा परिपोष होऊ शकतो. विद्यार्थ्यांमध्ये परिसरातील उपलब्ध साधनांमधून नवनिर्मितीची जाणीव जागृत करणे, निर्भळ आनंद मिळविणे, आधुनिकतेशी सांगड घालणे, यासाठी आयोजलेल्या उपक्रमांना अभिरुची पूरक उपक्रम म्हटले आहे.

अभिरुचीपूरक उपक्रमामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये स्वनिर्मितीच्या संदर्भाने आत्मविश्वास निर्माण होणार आहे. तसेच विशेष गरजा असणाऱ्या विद्यार्थ्यांना हे उपक्रम प्रेरणादायी ठरतील

उद्दिष्टे

- (१) विद्यार्थ्यांच्या सुप्त गुणांचा परिचय करून घेऊन त्या गुणांचा विकास करणे.
- (२) विद्यार्थ्यांमध्ये अध्ययनाविषयी गोडी निर्माण होण्यासाठी सहज उपलब्ध होणाऱ्या साधनांचा वापर करणे.
- (३) साहित्याचा पुनर्वापर करणे.
- (४) सर्जनशीलता, नवनिर्मिती क्षमता, सौंदर्यदृष्टी, परस्परसहकार्य, पर्यावरणरक्षण, आधुनिकतेशी सांगड यासारख्या मूल्यांचा विकास करणे.
- (५) विद्यार्थ्यांनी स्वनिर्मितीचा आनंद प्राप्त करणे.

इयत्ता ६ वी

- (१) विविध माध्यमे वापरून तराजू तयार करणे.
- (२) अंड्याच्या टरफलापासून सौंदर्याकृती तयार करणे.
- (३) किनतान (ज्यूट), लेस व दोरा यांपासून पिशवी तयार करणे.
- (४) विविध माध्यमांद्वारे भित्तिसुशोभन तयार करणे.
- (५) कागदी लगद्यापासून विविध वस्तू तयार करणे.

इयत्ता ७ वी

- (१) पुढ्यापासून कॅलेंडर तयार करणे.
- (२) रंगीत कागदाला घड्या घालून आकाशकंदील तयार करणे.
- (३) वाळलेल्या पानांना रंगवून त्यापासून सुशोभन करणे.

प्रा. शि. अभ्यासक्रम २०१२ : भाषेतर विषय : भाग - २ : इयत्ता ६ वी ते ८ वी : कार्यानुभव : (२८६)

- (४) रांगोळीचे साचे तयार करणे.
- (५) सॅटिनच्या कापडाची फुले तयार करणे.
- (६) भेटकार्ड तयार करणे.

इयत्ता ८ वी

- (१) पुढ्यापासून विविध वाहनांच्या प्रतिकृती/पवनचक्की तयार करणे.
- (२) कागदी फुले तयार करणे.
- (३) ज्वारीच्या ताटांपासून विविध प्रतिकृती तयार करणे.
- (४) नारळाच्या करवंटीपासून प्राणी तयार करणे.
- (५) आकाशकंदील तयार करणे.
- (६) काच/कापड यांवर रंगकाम करणे.

(क) कौशल्याधिष्ठित उपक्रम

प्रस्तावना

शालेय जीवनात विद्यार्थ्यांच्या शारीरिक, बौद्धिक, भावनिक आणि कौशल्यात्मक अंगांचा समतोल विकास होणे अपेक्षित आहे. समाजाचा एक उत्पादक घटक म्हणून विद्यार्थ्यांतील कौशल्यांचा वापर सकारात्मक व्हायला हवा. विद्यार्थ्यांमधील सुप्त कौशल्य आणि परिसरातील उपलब्ध साधनसामग्री यांच्या एकत्रित उपयोगाने समाजोपयोगी उत्पादन करता यायला हवे. विद्यार्थ्यांना उत्पादककार्यात प्रत्यक्ष सहभागी होण्याची संधी आणि आपली कौशल्ये पडताळणे ह्या बाबी कौशल्यपूरक उपक्रमांतून सहज शक्य होणार आहेत.

विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाच्या युगात विद्यार्थ्यांमध्ये विविध आव्हानांना यशस्वीपणे सामोरे जाण्याची कला तसेच परिस्थितीशी स्वकौशल्याने जुळवून घेण्याचे सामर्थ्य कौशल्यपूरक उपक्रमांमध्ये आहे. विद्यार्थ्यांच्या दैनंदिन कौटुंबिक, वैयक्तिक व सामाजिक गरजांच्या पूर्ततेसाठी आणि त्यांच्यात विविध समाजोपयोगी मूल्ये वृद्धिंगत व्हावीत यासाठी कौशल्यपूरक उपक्रमांची नितांत आवश्यकता आहे. परिसरातील उपलब्ध निरुपयोगी साहित्यातून कौशल्यपूर्वक नवनिर्मिती करणे यासाठीच कौशल्याधिष्ठित उपक्रमांची योजना केलेली आहे.

कौशल्याधिष्ठित उपक्रमांची उपयोगिता

कौशल्याधिष्ठित उपक्रमांच्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या गरजा आणि समस्या यांच्याशी निगडित प्रत्यक्ष कृती घडवून विद्यार्थ्यांमध्ये कौशल्यात्मक दृष्ट्या आत्मविश्वास निर्माण होईल. आनंदमय जीवन जगण्याचे कौशल्य विकसित होईल. विद्यार्थ्यांना समाजोपयोगी कार्यात सहभागी होण्याची गोडी निर्माण होईल.

पर्यावरण संरक्षण व संवर्धन, श्रमाबद्ध आदर, विविध समस्यांवर मात करण्याचे सामर्थ्य, सहकारवृत्ती, सहनशीलता, संस्कृतीरक्षण, दुसऱ्यांची काळजी घेणे, निरुपयोगी वस्तूंपासून नित्योपयोगी सौंदर्याकृती निर्माण करण्याचा ध्यास अशी मूल्ये विद्यार्थ्यांमध्ये रुजवणे सहज शक्य होईल.

उपक्रमाची कार्यवाही

दिलेल्या उपक्रमांपैकी प्रत्येक सत्रात कोणताही एक उपक्रम घेण्यात यावा.

इयत्ता ६ वी

- (१) आकाशकंदील तयार करणे.
- (२) पाकीट/लिफाफा तयार करणे.
- (३) कागदी पिशवी तयार करणे.
- (४) पतंग तयार करणे.
- (५) उदबत्ती तयार करणे.

प्रा. शि. अभ्यासक्रम २०१२ : भाषेतर विषय : भाग - २ : इयत्ता ६ वी ते ८ वी : कार्यानुभव : (२८८)

इयत्ता ७ वी

- (१) कटवर्क करून आकाशकंदील तयार करणे.
- (२) कार्डशीट, लाकडी आईस्क्रीमच्या काड्यांपासून पत्रपेटी तयार करणे.
- (३) पेनची रिकामी रिफिल्स, मणी, दोरा इत्यादींपासून माळा तयार करणे.
- (४) द्रवरूप नीळ व द्रवरूप साबण तयार करणे.
- (५) खडू तयार करणे.
- (६) कापडी रिबनपासून बॅजेस तयार करणे.

इयत्ता ८ वी

- (१) कागदाची विविध प्रकारची नक्षीदार पाकिटे तयार करणे (खिडकी, फॅन्सी)
- (२) कागदाच्या लगद्यापासून खेळणी, फळे तयार करणे.
- (३) दंतमंजन तयार करणे.
- (४) फिनेल तयार करणे.
- (५) वॉशिंग पावडर तयार करणे.
- (६) मातीच्या भांड्यावर 'कोल्ड सिरेमिक' पद्धतीने नक्षीकाम करणे.
